

Łaźnie miejskie na przełomie XIX i XX w. w procesie poprawy zdrowia publicznego w miastach na Śląsku – wybrane przykłady

Bath houses at the turn of the 19th to 20th centuries in the process of improving public health in the cities of Silesia – selected examples

Izabela Spielvogel^{1 (a, b, c)}, *Krzysztof Spatek*^{2 (a, c)}

¹ Katedra Podstaw Fizjoterapii, Instytut Fizjoterapii, Politechnika Opolska
Kierownik Katedry: dr hab. M. Migala, prof. PO

² Katedra Biosystematyki, Uniwersytet Opolski, ul. Oleska 22, 45-052 Opole
Kierownik Katedry: prof. dr hab. J. Lis

^(a) koncepcja pracy

^(b) opracowanie tematu

^(c) przygotowanie publikacji

STRESZCZENIE

W XIX w. na Śląsku nastąpił gwałtowny rozwój przemysłu. Towarzyszyły temu intensywne procesy urbanizacyjne oraz tworzenie się dużych skupisk ludzkich, które nigdy wcześniej nie przebiegały tak szybko i na tak dużą skalę. Eksplozja przemysłu sprzyjała migracjom ludności, a tym samym niekontrolowanemu rozprzestrzenianiu się wielu chorób, zaś praca w przemyśle, w złych warunkach sanitarno-higienicznych, odbijała się bardzo negatywnie na stanie zdrowia mieszkańców miast. Niedostatecznie wyposażone lub brakujące węzły sanitarne, zwłaszcza w szybko powstających, przeludnionych dzielnicach robotniczych, złe warunki życia oraz niedożywienie były przyczyną nasilania się problemów związanych z higieną i wybuchem różnych epidemii. Starania zapobiegawcze, jakie wówczas podejmowały rządy państw, w głównej mierze dążyły do poprawy warunków sanitarnych i stanu higienicznego wśród ludności. Jednym ze sposobów radzenia sobie z narastającymi problemami epidemiologicznymi była budowa łaźni miejskich. Pierwsze takie obiekty w Europie powstały w Anglii oraz Prusach, gdzie najszybciej rozwijającym się przemysłowo obszarem był Śląsk. Główną cechą publicznych łaźni miejskich, powstałych na Śląsku w XIX w., była ich wielofunkcyjność – w budynkach takich mieściły się sektory dla mężczyzn i kobiet, prysznice, wanny do kąpieli, pralnie, a w późniejszym czasie także większy lub mniejszy basen pły-

wacki. Do najciekawszych przykładów na Śląsku należą łaźnie miejskie w Katowicach, Wrocławiu, Prudniku i Zabrze.

Słowa kluczowe: łaźnia miejska, zdrowie publiczne, higiena, Śląsk

ABSTRACT

In the 19th century in Silesia there was a rapid development of industry. As a result, intense urbanization processes took place and large agglomerations appeared. Those processes had never before been that quick or large-scale. The explosion of industry supported people migration and uncontrolled spread of various diseases. Work in the industry, in poor sanitary and hygienic conditions, had a negative impact on the health condition of city residents. Underequipped or missing sanitary units, especially in hastily created and crowded working-class districts, poor life conditions, and undernutrition were the reasons for many hygienic problems and various epidemics. Preventive actions carried out by governments aimed at improving sanitary conditions and the level of hygiene among people. Construction of public bath houses was one of the means against growing epidemiological problems. First public bath houses in Europe were built in England and Prussia, where Silesia was industrially the

most rapidly developing area. The main feature of public bath houses built in Silesia in the 19th century was their multifunctionality – buildings were divided into sectors for males and females, they had showers, baths, washing rooms and, later, larger and smaller swimming pools. Pub-

lic bath houses in Katowice, Wrocław, Prudnik, and Zabrze are the most interesting examples in Silesia.

Key words: public bath houses, public health, hygiene, Silesia, SW Poland

WSTĘP

W XIX w. Śląsk stał się miejscem gwałtownego rozwoju przemysłu. Towarzyszyły temu intensywne procesy urbanizacyjne oraz tworzenie się skupisk ludzkich. Eksplozja przemysłu sprzyjała migracjom ludności, a tym samym niekontrolowanemu rozprzestrzenianiu się wielu chorób, zaś praca w przemyśle, w złych warunkach sanitarno-higienicznych, odbijała się bardzo negatywnie na stanie zdrowia mieszkańców miast. Niedostatecznie wyposażone lub brakujące węzły sanitarne, zwłaszcza w powstających przy zakładach pracy osiedlach robotniczych, złe warunki życia, przeludnienie i niedożywienie, praca wykonywana zarówno przez dorosłych, jak i dzieci – to przyczyny nasilania się problemów związanych z higieną i wybuchem epidemii, zwłaszcza cholery i tyfusu [1, 2, 3]. Urbanizacja i industrializacja implikowały nieznane dotychczas problemy socjalne, które dotyczyły zwłaszcza najbiedniejszej części społeczeństwa.

KSZTAŁTOWANIE PODSTAW ZDROWIA PUBLICZNEGO NA OBSZARACH PRZEMYSŁOWYCH W EUROPIE

Rządy państw, zwłaszcza Anglii i Prus, gdzie przemysł rozwijał się najintensywniej, jak i właściciele fabryk i dużych zakładów pracy, zostały zobligowane do pilnego rozwiązania zaniedbań o podłożu higieniczno-sanitarnym. Rozwój społeczeństwa industrialnego sprawił, że w tym czasie pojawiły się rozmaite koncepcje dotyczące zdrowia publicznego, a pionierzy takiego myślenia podkreślali znaczenie higieny i związek między rozwojem przemysłu a stanem zdrowia, widząc konieczność wprowadzenia reform i nowych standardów sanitarnych. W Anglii osobą, która podjęła intensywne działania zmierzające do poprawy warunków sanitarnych oraz opowiedziała się za wprowadzeniem interwencji państwa w dziedzinie zdrowia publicznego, był Edwin Chadwick (1800–1890). Uważał on, że regulacje w zakresie zdrowia publicznego leżą w kompetencji rządów, a ich wdrażanie w życie powinno

dotyczyć władz na szczeblu lokalnym. W I połowie XIX w. stał się liderem w zakresie reform dotyczących zdrowia publicznego i „praw ubogich” (*Poor Law*) oraz uczestniczył w tworzeniu najważniejszych raportów sanitarnych epoki [4–9]. W Prusach zasłużonym w tej dziedzinie był lekarz Georg Varrentrapp (1809–1886) z Frankfurtu nad Menem, który jako jeden z pierwszych był zaangażowany w działalność na rzecz zdrowia dzieci. Postulował on powszechną opiekę zdrowotną, szczepienia oraz ochronę przed chorobami zakaźnymi. W swej pracy zawodowej zwrócił uwagę na nową grupę chorób wśród dzieci, związanych z rozwojem przemysłu. Kolejnym lekarzem był Oscar Lassar (1849–1907) – higienista i dermatolog pochodzący z Hamburga, działający w Berlinie, który angażował się m.in. w poprawę warunków sanitarnych wśród robotników [10, 11, 12, 13]. Propagował budowanie na masową skalę łaźni natryskowych oraz zasłynął powiedzeniem, że każdy Niemiec powinien kąpać się raz w tygodniu (*jeder Deutscher badet ein Mal in der Woche*). Łaźnia pomysłu Lassara, wykonana przez Davida Grove z Wrocławia, została zaprezentowana na Wystawie Higieny w Berlinie w 1883 r. i wkrótce stała się wzorcowym typem łaźni w dzielnicach robotniczych na terenie Prus [14]. Administrowaniem ochrony zdrowia i spraw medycznych w Prusach pod koniec XIX w. zajmował się *Kaiserliches Gesundheitsamt* (Cesarski Urząd Zdrowia). Był on odpowiedzialny za prowadzenie statystyki medycznej, zajmował się zwalczaniem chorób zakaźnych, badaniami w dziedzinie bakteriologii oraz ustalaniem strategii zapobiegania epidemiom [2, 3]. Dyskusja wśród specjalistów i światłych mieszczan doprowadziła do powstawania pierwszych łaźni miejskich, których celem była poprawa złych warunków sanitarnych w miastach i minimalizacja skutków nieodpowiednich warunków życia. Wprawdzie już wcześniej budowano w miastach kąpieliska rzeczne, które stawały się coraz bardziej dostępne szerokim rzeszom społeczeństwa, tym niemniej jeszcze w 1880 r. dewiza Lassara nie została zrealizowana. Rzeczne zakłady kąpielowe dla ubogiej ludności miast powstawały przez przystosowywanie do tego celu rzek, wznosząc na ich brzegach

budynki kąpielowe [14]. Jednym z najwcześniejszych tego typu obiektów był zakład powstały w 1857 r. w Ulm na Dunaju. Obiekt ten składał się z 3 segmentów o powierzchni około 10 m², złożonych z dziewięciu kabin, ustawionych na palach w rzece. W każdej z kabin znajdował się otwór, przez który w specjalnej skrzynce, za pomocą prostego mechanizmu, opuszczano kąpiących się w nurt rzeki. Obiekty te budowano w miejscach, gdzie prąd wody był dość silny, tak aby uzyskać efekt kąpieli wirowej. Konstrukcje takie wymagane były w Niemczech ze względu na przepisy bezpieczeństwa i wydany w 1895 r. zakaz kąpieli w miejscach nie przystosowanych i nie wyznaczonych do tych celów [14, 15]. Rzeczne zakłady kąpielowe były elementem hydroterapii wg metody Kneippa, który zalecał kąpiel w płynącej wodzie bez względu na porę roku. Sebastian Kneipp (1821–1897) był księdzem katolickim, żył i działał w podalpejskiej miejscowości Bad Wörishofen i stworzył metodę profilaktyczno-leczniczą opartą na pięciu filarach: hydroterapii, fitoterapii, diecie, ruchu i równowadze psychofizycznej [16, 17]. Kneipp wybudował swój pierwszy zakład wodoleczniczy w 1852 r. w Wörishofen.

POCZĄTKI FUNKCJONOWANIA PUBLICZNYCH ŁAŹNI MIEJSKICH W EUROPIE

Duży wpływ na budowę w XIX w. łaźni publicznych w Prusach wywarły angielskie osiągnięcia w dziedzinie higieny publicznej, przede wszystkim uchwalona w 1848 r. pierwsza ogólnokrajowa ustawa o zdrowiu publicznym (*The Public Health Act*), wsparta szerokim strumieniem środków finansowych dla gmin, które zdecydowały się na budowę łaźni [6, 8, 9, 18]. Ustawa ta zapoczątkowała liczne inwestycje w tym sektorze gospodarki. Środki finansowe na budowę tego typu obiektów pochodziły z podatków oraz funduszy dla ubogich. Pierwszą łaźnię miejską i pralnię dla robotników, z której można było korzystać za symboliczną opłatą, otworzono w 1842 r. w Liverpoolu. Budynek ten mieścił w centralnej części pralnię oraz 16 łaźni z wannami dla kobiet i 38 łaźni z wannami dla mężczyzn o różnym standardzie, z podziałem na dwie klasy społeczne: robotników i mieszczan. Rolę wejścia, osobnego dla mężczyzn i kobiet, pełniły 2 trójosiowe ryzality. Były one dwukondygnacyjne i mieściły w górnej części mieszkania dla pracowników. Budynek spełniał swoje zadanie przez ponad 100 lat i dopiero w 1963 r. został zburzony, ustępując miejsca okrąg-

łemu, kilkupoziomowemu parkingowi. Około 1854 r. w Londynie było już 13 takich obiektów wyposażonych w natryski i wanny [15].

Pralnia i zakład kąpielowy w Hamburgu powstały w latach 1852–1855 według koncepcji Williama Lindleya w oparciu o wspomnianą angielską inicjatywę ustawodawczą z 1848 r. *Die Patriotische Gesellschaft* (Towarzystwo Patriotyczne) zleciło projekt temu angielskiemu inżynierowi ze względu na jego doświadczenie, gdyż wcześniej wybudował w tym mieście sieć wodociągową i kanalizacyjną [14]. Zakład posiadał 55 wanien i 33 stanowiska do prania. Centralne miejsce tego wzniesionego na planie koła obiektu stanowił komin o wysokości ponad 40 m. W zakładzie wydzielone były, osobno, trakty dla mężczyzn i kobiet. Poszczególne pomieszczenia kąpielowe, usytuowane po obu stronach korytarza w kształcie pierścienia, oddzielone były od siebie drewnianymi ścianami o wysokości 2 m. Wyposażenie ich było skromne, wanny wykonane były z cynku lub emaliowanej gliny (ze względów oszczędnościowych). Armaturę obsługiwali wyłącznie pracownicy zakładu. Pralnia, w której kobiety mogły prać i suszyć odzież, dostępna była tylko od strony traktu dla kobiet [14].

W latach 80. XIX w. wokół idei krzewienia łaźni jako elementu polityki sanitarno-higienicznej w Prusach skupił się dynamiczny ruch światłych mieszczan i właścicieli zakładów przemysłowych. Ideę tę podjęły także powstające wówczas przy zakładach pracy bractwa branżowe. Pomysł budowy publicznych łaźni dla robotników rozwinął się w praktyce dzięki działalności Oskara Lassara, który zaadaptował proste budynki z natryskami, przeznaczone dotychczas jedynie dla wojska, do użytku powszechnego. Niemały wpływ na powodzenie idei wznoszenia łaźni miały także ogłoszone w 1878 r. przez rząd kanclerza Ottona von Bismarcka tzw. ustawy socjalistyczne (*Sozialistengesetz*), które były zjawiskiem wyjątkowym w całej Europie. Na mocy tych aktów prawnych uchwalono ustawę o ubezpieczeniu zdrowotnym (*Krankenversicherungsgesetz*, 1883 r.), która pociągnęła za sobą utworzenie kasy chorych (*Krankenkasse*), oraz ustawę o ubezpieczeniu od następstw nieszczęśliwych wypadków (*Unfallversicherungsgesetz*, 1885 r.). Lassar podkreślał, że zużycie wody podczas kąpieli natryskowej jest znacznie bardziej oszczędne niż w przypadku kąpieli wannowej. Konstrukcja łaźni o systemie korytarzowym, z szeregowo usytuowanymi pomieszczeniami do kąpieli indywidualnych (z uwzględnieniem płci i przebiegalniami), umożliwiała w krótkim czasie kąpiel wielu osób. Zaproponował także opłatę w wysokości ok. 10 pfenigów za jednorazowe skorzystanie z natrysku.

Dzięki niskim kosztom utrzymania łaźni, które mogły funkcjonować w prostych i skromnych budynkach oraz nie wymagały wysokich nakładów w sferze obsługi, każdy robotnik miał możliwość za minimalną opłatą wykapać się przynajmniej raz w tygodniu [10].

W 1899 r. w Berlinie powstało Stowarzyszenie Łaźni Ludowych (*Deutsche Gesellschaft für Volksbäder*), którego zadaniem było popularyzowanie idei łaźni w miastach poprzez akcję edukacyjną wśród robotników, współpracę z bractwami branżowymi odpowiedzialnymi za wnoszenie łaźni dla swoich pracowników oraz zbiórkę funduszy na ich budowę [19]. Zgodnie z danymi statystycznymi *Deutsche Gesellschaft für Volksbäder*, w 1905 r. na terenie Niemiec znajdowały się 2847 ogólnodostępne łaźnie typu „Lassar” z ciepłą wodą. Nie więcej niż 2/5 mieszkańców mieszkało w miejscowościach z dostępnymi łaźniami publicznymi. Na 1000 mieszkańców Prus jedynie 425 osób zamieszkiwało w miastach z ogólnodostępnymi łaźniami miejskimi, w miejscowościach powyżej 3000 mieszkańców średnio 1092 osoby posiadały dostęp do łaźni miejskich, a ponad 6,5 mln obywateli Prus nie miało żadnej możliwości dostępu do łaźni (Tab. I) [12]. Dzięki prężnej działalności Stowarzyszenia Łaźni Ludowych oraz szeroko zakrojonej polityce higienicznej Prus, obiekty te stawały się powszechnie dostępne, wzrastała ich liczba, a tym samym spadała cena za usługę [19]. W 1911 r. Statistischer Jahrbuch Deutsche Städte podał, że średnia cena kąpeli w łaźni miejskiej na Śląsku z dostępem do mydła i ręcznika wahała się od 10 do 25 pfenigów [20].

Tabela I. Dane z 1887 r. dotyczące łaźni typu „Lassar” w wybranych miastach na Śląsku, wg [12], zmienione

Table I. Data from 1887 on “Lassar” bath houses in selected cities of Silesia, by [12], modified

Miasto	Liczba mieszkańców	Liczba łaźni z ciepłą wodą	Cena kąpeli
Brzeg	59355	1	50 pf.
Gliwice	92260	3	50-60 pf.
Głubczyce	87400	4	40-60 pf.
Jelenia Góra	67800	1	50 pf.–1 M
Katowice	97224	4	70 pf.
Milicz	54727	1	gratis–1 M
Rybnik	78399	1	35–60 pf.
Świdnica	92076	3	40–60 pf.
Trzebnica	52423	2	40–60 pf.
Wałbrzych	111548	1	60 pf.–1 M
Wrocław	272390	19	gratis–1 M
Zgorzelec	101660	1	40–50 pf.

ŁAŹNIE MIEJSKIE NA ŚLĄSKU

Pierwsze łaźnie miejskie, które powstały na Śląsku w XIX w., były również odpowiedzią na wzrost liczby ludności w miastach i związaną z tym konieczność poprawy warunków sanitarno-higienicznych. Początkowo były to proste łaźnie typu „Lassar” (Tab. I), które później stawały się wyspecjalizowanymi zakładami kąpielowymi, a ich główną cechą była wielofunkcyjność. Przepisy sanitarne w Prusach były oparte na ówczesnym stanie wiedzy medycznej i stały w centrum uwagi pruskiej służby zdrowia niemal do końca XIX w. Walka z chorobami zakaźnymi przy początkowo niskim stanie wiedzy o bakteriach i ich zwalczaniu była skoncentrowana na zarządzeniach „wyższego ładu sanitarnego”, zapobiegającemu szerzeniu się ognisk chorób zakaźnych, którego wstępem była bezwzględna walka z brudem. Taki pogląd reprezentowało w tym czasie środowisko lekarskie, a za nim rządowa służba zdrowia [2]. Zarządzenie ministerialne z 11 lipca 1910 r. regulowało dyrektywy dotyczące rozwoju ogólnodostępnych łaźni oraz budowy i wyposażenia tego typu obiektów. Paragraf 107 tego rozporządzenia wskazywał także na rolę lekarza powiatowego w kontekście wdrażania łaźni publicznych – to on miał za zadanie dążyć do budowy nowych łaźni orazając się kontrolą sanitarną już istniejących [13].

Regulamin kąpielowy łaźni typu „Lassar” był wzorowany na rozporządzeniach dla łaźni wojskowych. Zgodnie z jego wytycznymi z 1896 r., kąpiący powinien rozebrać się w ciągu 5 minut i na znak kąpielowego rozpocząć kąpiel, która miała trwać nie dłużej niż 5 minut. Na jednorazową kąpiel przeznaczano 20 litrów wody o temperaturze do 32°C. Zgodnie z regulaminem, kąpielowy miał prawo wejść do kabin prysznicowych, gdy kąpiący nie przestrzegali zasad rozporządzenia danej łaźni. Wojskowy charakter kąpeli dobitnie pokazują statystyki wpisów z książek zażaleń poszczególnych łaźni [13].

Łaźnie miejskie powstające w późniejszym czasie wzorowane były na modelu term rzymskich i mieściły się w okazałych obiektach murowanych. W budynku takim znajdowały się łaźnie dla mężczyzn i kobiet, prysznice, wanny do kąpeli, a w późniejszym czasie także większy lub mniejszy basen pływakki. W niektórych obiektach punkt ciężkości przesunął się z funkcji higienicznej w stronę rekreacji i sportu [13]. Z biegiem czasu budynki te były coraz bardziej luksusowe, a klientom oferowano kąpiele w basenie i wannach, łaźnie parowe, prysznice, masaże i naświetlania promieniowaniem ultrafioletowym i podczerwonym. Po kąpielach można było

skorzystać z usług fryzjera, odwiedzić restaurację, kawiarnię, odpocząć w pokojach wypoczynkowych lub poczytać książkę w czytelni [13].

Jedną z pierwszych publicznych łaźni miejskich na Śląsku powstała w rozwijających się przemysłowo Katowicach. W 1895 r. przy ówczesnej August-Schneider-Straße (obecnie ul. Adama Mickiewicza) powstał budynek łaźni miejskiej, utrzymany w stylu ceglanego historyzmu [5]. Łaźnię wybudowano za sumę 155 000 marek dzięki fundacji Richarda Holtzego (1824–1891) – lekarza miejskiego i propagatora medycyny zapobiegawczej na Śląsku. Na ten szczytny cel przekazał on swoją nagrodę, przyznaną mu od społeczeństwa miasta w 25. rocznicę uzyskania doktoratu. Jako medyk miejski starał się polepszyć sytuację najbiedniejszych, przyjmował około 100 ubogich dziennie za symbolicznym wynagrodzeniem i widział pilną potrzebę wybudowania obiektu pełniącego funkcje higieniczno-sanitarne. Reprezentacyjny, dwukondygnacyjny obiekt z czerwonej cegły powstał pod nadzorem Ignatza Grünfelda, architekta i właściciela najstarszej fabryki cegły w Katowicach: *Ignatz Grünfeld Baugeschäft. Technisches Büro und Atelier für Architektur in Kattowitz*. Od 1855 r. Holze zasiadał w Zgromadzeniu Gminnym Katowic, podejmując wiele korzystnych inicjatyw dla rozwoju Katowic (wówczas wsi), co zaowocowało nadaniem Katowicom, królewskim edyktem z 11 września 1865 r., praw miejskich. W latach międzywojennych obiekt rozbudowano o basen pływacki. W lipcu 1928 r. z łaźni skorzystało 12 530 osób [5]. W 2005 r. na fasadzie budynku odsłonięto tablicę pamiątkową ku czci Richarda Holtzego – współzałożyciela miasta Katowice.

Łaźnia miejska we Wrocławiu została wzniesiona wg projektu Wilhelma Werdelmanna – profesora Szkoły Rzemiosł Artystycznych w Barmen (dzielnica Wuppertalu) [13]. W 1894 r. Georg Kallenbach – prezes Breslauer Schwimmverein (Wrocławskiego Towarzystwa Pływackiego) i dr Erich von Kobierski – miejski radca sanitarny zawiązali *Breslauer Hallenschwimmbad A.G.* (Spółka Akcyjna Łaźnia Wrocławska), której celem było zebranie środków finansowych na wybudowanie w mieście publicznej łaźni miejskiej, dającej możliwość całorocznego korzystania z zabiegów hydroterapeutycznych i sanitarnych. Udziałowcami spółki byli znani wrocławscy mieszkańcy, m.in.: wydawca Heinrich von Korn, miejski konserwator zabytków Hans Lutsch, chirurg Johann von Mikulicz-Radecki i miejski radca budowlany Richard Plüddemann. Nowy obiekt miał powstać w miejscu, gdzie wcześniej znajdowała się łaźnia publiczna Jäkela. We wrześniu 1895 r. roz-

poczęto prace budowlane, które zakończono po niespełna dwóch latach, uroczystie oddając 14 czerwca 1897 r. obiekt do użytku Budynek łaźni mieścił: pływalnię, łaźnię parową, oddział wani higieniczno-leczniczych, restaurację oraz pomieszczenia gospodarcze. W marcu 1907 r. rozbudowano go o drugi basen pływacki (przeznaczony dla kobiet), znajdujący się w południowo-wschodniej części współczesnego kompleksu, oraz charakterystyczną wieżę wodną. W 1909 r. przystąpiono do drugiego etapu rozbudowy. Zmodernizowano i rozbudowano wówczas oddział łaźni tureckich oraz pomieszczenia techniczne. W kolejnych latach obiekt był rozbudowywany m.in. o basen pływacki dostosowany do rozgrywania zawodów sportowych. Inny obiekt tego typu wzniesiono we Wrocławiu w 1909 r. przy *An den Teichäckern* (obecna ul. Sucha). Był to zarazem pierwszy dom opieki społecznej w mieście, mieszczący również czytelnię, bibliotekę, księgarnię, pralnię, mieszkania służbowe oraz archiwum Cesarskiego Urzędu Patentowego. Trójkątny kształt działki wymusił na architekcie, którym był słynny budowniczy Hali Stulecia – Max Berg (1870–1947), projekt pięciokondygnacyjnego, dwuskrzydłowego budynku na planie zbliżonym do litery V. Nad drzwiami wejściowymi znajduje się dekoracja rzeźbiarska wykonana przez znanego wrocławskiego artystę Alfreda Vockego (1886–1944), przedstawiająca kąpiących się ludzi, kobietę z dzieckiem oraz poborcę podatkowego, która wówczas w symboliczny sposób wskazywała na główne funkcje budynku.

Przykładem kolejnej, ciekawej śląskiej realizacji łaźni miejskiej z basenem jest obiekt w Prudniku. Słynął z najnowocześniejszych, jak na owe czasy, rozwiązań do terapii wodą, licznych sprzętów i aparatury do modnej w XIX w. hydroterapii [21, 22]. Zakład ten powstał w 1906 r. przy *Parkpromenade* (dzisiejsza ul. Parkowa) z fundacji Samuela Fränkla – żydowskiego przedsiębiorcy, który w 1838 r. założył w mieście niewielki zakład włókienniczy, który z biegiem lat rozrósł się w fabrykę o europejskiej sławie. Był to jego podarunek dla miasta. Budowniczy łaźni, Ernst Launer, został sprowadzony z Quedinburga koło Halle, gdzie wybudował podobną łaźnię. Poza wyposażeniem o przeznaczeniu ściśle higienicznym (wanny, natryski), za dodatkową opłatą można było zażyć kąpieli parowych, gorącym powietrzem, kąpieli wannowych z dodatkami roślinnymi, a także skorzystać z licznych zabiegów zdrowotnych w wodzie mineralnej, np. nasyczonej sztucznie dwutlenkiem węgla. Niecka basenu posiadała dysze do masażu podwodnych i miejsca z zastosowaniem wody pod ciśnieniem. Zewnętrzną elewację zdobią do dziś liczne ozdoby, głównie o tematyce

wodnej, zarówno roślinne, jak i zwierzęce. Spośród zdobień roślinnych można odnaleźć: pałki szerokolistne, tatarak, lilie wodne oraz kwiatu lotosu. Wśród zwierząt wyróżniają się: liczne ryby, smoki trytony, koniki morskie, raki, kraby, meduzy, małże, żółwie, jaszczurki i ptaki, a parapety zdobią sugestywne rzeźby żab [22].

Innym śląskim obiektem jest modernistyczny budynek łaźni miejskiej w Zabrze, zbudowany w latach 1927–1929 według projektu budowniczego miejskiego Antona Krawietza. W łaźni mieściły się kabiny kąpielowe dla mężczyzn i kobiet, prysznice, wanny do kąpieli oraz basen pływacki. Klientom oferowano kąpiele indywidualne, łaźnie parowe, prysznice, masaże i naświetlania nadfioletem i podczerwienią. Budynek jest zlepkiem kilku prostych brył, zawierającym różne strefy funkcjonalne. Wielkość wkomponowanych w elewację otworów okiennych uzależniona jest od przeznaczenia pomieszczeń. Małe okienka strefy serwisowej przeplatają się z rzędami okien w pomieszczeniach przeznaczonych dla gości basenowych. Nad nieką basenową zastosowano przeszklenie całego dachu oraz świetlne plafony pomieszczeń sal rehabilitacyjnych [23, 24]

WNIOSKI

Inicjatywy prozdrowotne na Śląsku w XIX i I połowie XX w. wymuszone były wieloma czynnikami. Jednym z nich były problemy epidemiologiczne wywołane brakiem higieny w rozwijających się miastach. Po kolejnych epidemiach cholery, która falami przechodziła przez śląskie miasta od I połowy XIX w., podjęto wielokierunkowe starania zapobiegające rozprzestrzenianiu się chorób o podłożu higienicznym. Jednym z nich było wznoszenie pierwszych, prostych łaźni natryskowych typu „Lassar” na obszarach przemysłowych o gęstym zaludnieniu. Do 1895 r. w Prusach funkcjonowały 24 łaźnie typu „Lassar”, a w 1911 r. istniało już 4000 takich obiektów. W 1897 r. na Śląsku działało 87 zakładów kąpielowych typu „Laasar”, przy czym wiele śląskich inicjatyw higienicznych zmierzało do stworzenia wielofunkcyjnych, ogólnodostępnych łaźni miejskich, wzorowanych na modelu term rzymskich. Szczególnie intensywnie idea ta rozwinęła się w okresie Republiki Weimarskiej, kiedy to łaźnie miejskie stały się wyspecjalizowanymi zakładami kąpielowymi. Z biegiem czasu, dzięki pomyślnemu zaszczepieniu reformy higieniczno-zdrowotnej i postępom w rozwoju nauk medycznych, obiekty te ewoluowały w stronę ośrodków o profilu sportowo-rekreacyjnym, służącym krzewieniu postaw pro-

zdrowotnych, a nie tylko higienicznych. Popularność łaźni miejskich zakończyła się wraz z budową łaźni w mieszkaniach. W ten sposób punkt ciężkości przeniósł się z obszarów publicznych do miejsc o charakterze prywatnym. Łaźnie były więc w XIX i I połowie XX w. ważnym elementem profilaktyki sanitarno-higienicznej w zakresie ogólnie pojętego zdrowia publicznego.

LITERATURA

- [1] Berndt W., Münch G.: Die Cholera in Schlesien (1831-1837). Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau 1927; 17: 67-90.
- [2] Czapliński M.P.: Epidemie cholery w rejencji opolskiej w latach 1831-1894. Stowarzyszenie Humanistyczne: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy, Rybnik 2012, p. 7-289.
- [3] Flüge C.: Die Cholera-Epidemie in Schlesien 1894. Arbeiten aus dem Kaiserlichen Gesundheitsamte 1896; 12: 218-257.
- [4] Calman K.: The 1848 Public Health Act and its relevance to improving public health in England now. British Medical Journal 1998; 317: 596-598.
- [5] Flinn M.W.: Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Gt. Britain by Edwin Chadwick. Edynburgh University Press, Edynburg 1965, p. 425.
- [6] Frazer W.M.: A History of English Public Health 1834-1939. Bailliere, Tindal and Cox, London 1950, p. 498.
- [7] Polak K.: Początek formalno-prawnych działań na rzecz publicznej ochrony zdrowia w dziewiętnastowiecznej Anglii. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego 1291, Prace Historyczne 2008; 135: 93-111.
- [8] Rees R.: Poverty and Public Health 1815–1848. Heinemann Educational Publishers, Oxford 2001, p. 233.
- [9] Wohl A.: Endangered Lives. Public Health in Victorian Britain. J. M. Dent & Sons Ltd, London 1983, p. 440.
- [10] Lassar O.: Über Volksbäder. Vortrag, gehalten in der dreizehnten Versammlung des Deutschen Vereins für öffentliche Gesundheitspflege zu Breslau am 13. September 1886. Mit vier Abbildungen. Braunschweig 1887, p. 39.
- [11] Lassar O.: Die Cultur-Aufgabe der Volksbäder. Berlin 1899, p. 45.
- [12] Lassar O.: Bade- und Waschanstalten (w:) Boerner P (red.): Bericht über die Allgemeine Deutsche Ausstellung auf dem Gebiet der Hygiene und des Rettungswesens Berlins 1882/3. Bd. 1. Breslau 1896, p. 329-346.
- [13] Zimmermann H.P.: Bäder für das Volk. Zur Gewöhnung der unteren Bevölkerungsschichten an Sauberkeit und Ordnung in Deutschland 1882-1914. Kieler Blätter zur Volkskunde 1998; 30: 61-81.
- [14] Pietrus E.: Die Veredelung des Menschen-Einrichtungen zur Volkshygiene Arbeiterbäder (w:) Grötz S., Quecke U. (red.): Balnea. Jonas Verlag, Marburg 2012, p. 159-174.
- [15] Grötz S.: Aspekte zur Architekturgeschichte des Bades (w:) Grötz S., Quecke U. (red.): Balnea. Jonas Verlag, Marburg 2012, p. 13-29.
- [16] Kneipp S.: Mein Testament für Gesunde und Kranke. Kösel Verlag, Kempten 1894, p. 336.
- [17] Kneipp S.: Moje leczenie wodą. Nakładem Księgarni Józefa Kösel, Kempten 1910, p. 340.
- [18] Hamlin Ch.: Sheard S: Revolutions in public health: 1848, and 1998? British Medical Journal 1998; 317: 587-591.

- [19] Fischer A.: Grundriss der sozialen Hygiene: für Mediziner, Nationalökonomen, Verwaltungsbeamte und Sozialreformer. Springer Verlag, Berlin 1913, p. 448.
- [20] Statistisches Jahrbuch Deutsche Städte. Band 18. Korn Verlag, Breslau 1911, p. 546.
- [21] Solisz I., Kowalik-Kociszewska D.: Prace konserwatorskie i adaptacyjne willi Fränkla w Prudniku. Wiadomości Konserwatorskie 2013; 35: 29-40.
- [22] Spalek K., Spielvogel I.: Basen w Prudniku. Sudety 2013; 148. (7): 22-23.
- [23] Spielvogel I., Spalek K.: Modernistyczna architektura międzywojenna w Zabrze. Spotkania z Zabytkami 2014; 5-6: 28-33.
- [24] Chojecka E., Gorzelik J., Kozina I. i wsp. Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku. Muzeum Śląskie, Katowice 2004, p. 711.

Adres do korespondencji:

*Krzysztof Spalek
Samodzielna Katedra Biosystematyki
Uniwersytetu Opolskiego
ul. Oleska 22, 45-052 Opole
tel. 77-401-60-10
e-mail: kspalek@uni.opole.pl*